

SUNUŞ YERİNE

AYDINLAR DA DEĞNEK ÜZERİNDEN ATLAR...

Cemil Oktay/İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fk. Öğ. Üyesi

*TÜRK AYDINI VE KİMLİK SORUNU
BAĞLAM Yayınları, 1995*

1986'da yapılan milletvekili ara seçimleri sırasında, eş zamanlı iki haber, dikkatimi çekmişti. Birinci olayın haber olması, olayın kahramanlarından kaynaklanıyordu. Sanat, edebiyat ve basın çevresinden bir kısım ünlü isim, bir araya gelmiş ve bir bildiri yayınlamışlardı. Kendileri gibi düşünen başkalarını, basında yayınladıkları ilân aracılığı ile bildirimlerinin altına imza atmaya davet ediyorlardı. Girişimi, basın haber olarak da duyuruyordu. Bildirinin konusu ise, hangi partinin desteklenmesi gerektiği sorusuna yanıt getiriyor; bildiriye imza atmakla, imzacı aydınlar, tercihleri olan siyasal parti adaylarına verdikleri desteklerini kamuoyu önünde açıklamış oluyorlardı. Aydınların, sıkça yaşadığı, sıradan bir olay. Bu türden olayların basında haber olması, büyük ölçüde, imzalar arasında saygın ve ünlü isimlerin olmasına bağlı. Ünlü ve cazip isimlerle aynı "dava" etrafında kenetlenmiş görünmenin, kuşkusuz, aynı derecede ünlü ve cazip olamamış isimler açısından "dayanılmaz" bir çekiciliği de olmalı. **Çok yakın zamana kadar, dahası bugün bile, bazı yörelerde süregiden bir geleneğe göre, gustosu yerinde ailelerin kendilerini "es seyyid" olarak ya da evliya soyundan tanıtılmalarının⁽¹⁾ yadırganmadığı, prim yaptığı ortamda, herhalde "çağdaş" olanlar için de zamane tanrılarıyla ünsiyet etme kapılarının zaman zaman aralık olması gerekiyor.**

İkinci olayı nakletmeden önce, bir itirafta bulunmak istiyorum: Benzemez gibi görünen tavırlar arasında gizil benzerlikleri ortaya çıkartmanın, toplum bilimlerinde uğraşanlara verdiği bir tat vardır. Bu tadı duymak için, meslek gereği ve çoğu zaman keçiboynuzu gibi tahtası bol, balı az bir uğraş sonunda ufak tefek bulgular ortaya çıkar. Kimi zaman, rastlantı sayesinde, fazla tahta çiğnemedi balın tadına varıldığı da oluyor. Bana balı bulduran rastlantı, şimdi nakledeceğim olayın birincisiyle eş zamanlı basma yansıması.

Gene 1986 milletvekilleri ara seçimleri. Seçim kampanyası, bir ara seçimin sınırlarını aşan heyecan tufanı içinde geçiyor. Adaylar ve partileri, seçimlerden azami kazançla çıkabilmek amacıyla, olanca güçleriyle ve mektepte öğrendikleri bilgilere babadan görme yöntemleri de katarak, köy köy, kasaba kasaba propaganda yapıyorlar. Samsun İli'nin bir köyünde, o köyün yerel siyasileri, seçmenleri köy meydanına topluyor; yerde bir değnek. Yerel siyasiler, köyün oylarının tercihleri olan partilerine gitmesi için çok kararlılar. Değnek de, köy meydanında yerde, zaten bu iş için duruyor. Köylü seçmenler, hakkında karar verilen partiye oy vereceklerine dair birarada yemin ediyorlar. Yemini takiben her seçmen, yeminini tamamlama usulü

gereği, köy meydanında tevazu içinde yatan değnek üzerinden atlıyor. Değnek üzerinden atlayan her seçmen, kuramsal olarak, tercih edilen partiye bir oy demek. Ve tüm köy halkı, çocuk çocuk, değnek üzerinden atlayarak, bütün köye siyasal tercihlerini yeminle ve değnekli âyinle açıklıyorlar. Samsunlu köylüler, bildiri yazmayı, bildiri altına imza atmayı bilseler, onlarda bir imza kampanyası açacaklar. Ama bildikleri yöntem, değnek üzerinden atlamak. Aydınlar da değnek üzerinden atlamayı bilmiyorlar. Onlara böyle bir öneri götürülmüş olsa, bir hayli yadırgarlar. Aydınların bildiği, bildiri yayınlamak. Samsunlu köylülerle aydınlar, aynı işi farklı biçimlerde yapıyorlar.

Tavır alışların, kültür katında itaat ettikleri, fazlaca sorgulamadan izledikleri modeller vardır.⁽²⁾ Model de, kendisini çoğu zaman âyin adabına ilişkin usullerle, başka bir deyişle ritüel ile hatırlatır. Keza, âyin, mitos eyleme dönüştürür; ya da mitos, eylemi söze döker.⁽³⁾ Bunun daha açık, daha doğrudan ifadesi şudur: Âyinin olduğu yerde, bir de mitos ve tabii kutsallık vardır.

Samsunlu köylülere ve aydınlara dönersek, farklılıklarının, izledikleri âyinin biçimiyle sınırlı kaldığını görmekte güçlük çekmeyiz. Samsunlu köylülerin, grup olarak sergiledikleri tavırda, muhtemelen animizmden miras kalan inanışlar rol oynuyor olabilir.⁽⁴⁾ Yerde yatan değneğin geldiği ağacın kutsallığı üzerinden geçiyorlar. Üstelik bir değnek etrafında oluşturulan birlik de söz konusu. Bunun bilincinde olup olmamaları fazla önem taşıyor. Tahtaya dokunup, kulak memesini çeken biri, arkasından içten bir "Allah korusun..." diye söylendiği zaman, animist geleneklerin kalıntılarını taşıdığına ne kadar bilincindedir ki? Üstelik, ritüel davranışlarda, bilinçli bir açıklama hareketinin çok tartışmalı bir konu olduğu bilinmeyen bir şey değil. **Ritüel, bestesini sevip, güftesini anlamadan mırıldandığımız şarkılar gibidir.**

Köylülerin "birarada" davranışlarıyla aydınların "birarada" davranışları, bunu, toplumsal yaşam biçimi anlamında farklı iki kültürün kalıpları içinde gerçekleştirmele-ri, birini diğerinden daha "ileri" veya "çağdaş"; ya da daha "geri",daha "arkaik" kıl-mıyor. Kıldığını düşünmek, biraz "kaba bir tepki"⁽⁵⁾ oluyor. Aynı işi farklı yapıp, benzer duyguları ifade eden iki kültür grubu da, "bir arada" olmanın, "paylaşma"nın çekici müziğinin etkisi altında. Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri üzerindeki çalışmada, Durkheim ustanın dikkatlerimizi çekmeye çalıştığı nokta burası oluyor.⁽⁶⁾ Usta'ya göre, dinsel yaşamın en belirleyici özellikleri arasında, toplumsallık, "biraradalık" ve tabii "paylaşma" heyecanı sayılmaktadır. Bunlara ek olarak "harekete geçirici"⁽⁷⁾ bir yöne de işaret ediliyor. Değnekten atlamak örneğinde olduğu kadar, bildiri imzalamak örneğinde de, sayılan hususları görmek mümkün. Levi-Strauss'un "**Demir balta, taş baltadan daha gelişmiş bir balta değildir; sadece farklı bir baltadır**"⁽⁸⁾ tespiti, köylülerle aydınların tavırları için de geçerli. Bildiri yayınlayıp, altına imza atmak, değnek üzerinden atlamaya oranla daha "ileri" bir davranış biçimi olmuyor. Sadece "farklılık" söz konusu. Her iki durumda da "harekete geçirici" bir öz, varlığını gösteriyor.

Farklı olana yadırgayarak bakma, çok eski bir alışkanlıktır. Geçen yüzyılın evrimci sarhoşluğu, bu bakışa bir de küçümsemeyi ekledi. Günlük hayatın sıradan önyargılarında olduğu kadar, bilimsellik iddiasındaki çalışmalarda da "terakki"ye ulaşmışlığın baş döndürücü etkisini görebiliyoruz. **Kültürel benmerkezcilik, "ben"den ve "biz" den "başkası"na bakışın buğulu gözlüğü olmuştur. "Biz"im gibi "ben"im gibi olmamak, "ben" dekinin "o"nda olmaması-giyim adabı, genel hayat tarzı, toplumsal ve siyasal kurumlar, üretimde ve iletişimde kullanılan teknoloji vb-, farklı olanın anlaşılmasında ölçü sayılmıştır. Gözlüğün üzerindeki buğu, "yaban"ın fotoğrafı üzerine düşürülen önyargı lekeleridir. Buğu, lekeyi; leke de, buğuyu karşılıklı duran aynalar gibi, birbirlerini sonsuz seride yansıtırlar.** Seri teşkil etmenin getirdiği sığılgın, toplumları ve kültürlerini okuma sanatında yarattığı tahribatın onarılması, hemen her zaman aşılması kolay bir engel değil. Ancak, söz konusu tahribat aşıldığı ölçüde, farklı olanın sırlarını keşfetmek kolaylaşıyor. Kültürel benmerkezciliğin önyargılarından, "bakan"ın kimliğinin "bakışı"na getirdiği özgüvenden arınarak gözlemeye ve bir tespite varmaya çalışırsak, aydınların ve köylülerin mütevazı bir insanlık safında buluştukları gerçeği ortaya çıkar. Galiba, günümüz hümanizmasının vardığı nokta da burasıdır. Bu hümanizma, rönesansın soylu kökenli, sanayi devriminin de burjuva kökenli hümanizmalarına oranla, çok daha evrensel bir hümanizmadır.⁽⁹⁾

Türk aydını, geçen yüzyılda, üzerinden atlayabileceği kutsallıkta bir "değnek" buldu. Bu kutsallığı en iyi tavsif eden ifadenin, "**Âlem-i medeniyetin terakkiyat-ı hazırası**" olduğunu sanıyorum.⁽¹⁰⁾ Münevverler, önce Tanzimat, sonra Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde, "**Âlem-i medeniyetin terakkiyat-ı hazırası**"na pervane oldular. Terakki fikrine münevverleri pervane kılan nedenler, oldukça karmaşık bir toplum ve kültür kimyasının ürünüdür. Geleneksel söylevin üslubu çerçevesinde kendini ifade eden "**medeniyet ve terakki**", Osmanlı aydınları açısından kimliğine sadık kalarak "**yeni**"ye uymanın⁽¹¹⁾ yöntemini oluşturdu. Kanımca, Osmanlı aydını olsun, Cumhuriyet dönemi aydını olsun, pek sık ileri sürülen savların tersine, toplumsal çekim noktalarını, yerleşik mitosların önlerine koyduğu ifade olanaklarını kullanmada oldukça beceriyle hareket etmişlerdir.

Notlar

1- "Asıl ve neseb peşinde" koşma, Ülgener'in çok yerinde bir tespitiyle Ortaçağ toplumlarının özelliğidir. (Bakınız: İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi No. 55, İstanbul, 1951, s. 29) Ancak, şu noktayı hep göz önünde bulundurmak gerekiyor: Ortaçağ öylesine köklü bir toplumsal dokudur ki, modern zamanların içinde de kendini alttan alta hissettirir. İzlerini bulmak için çok derine inen kazılara bile gerek yok. Bazen başımızı çevirmemiz yeter. 2- E. Sapir, Anthropologie, Editions de Minuit, Paris, 1967, s. 37.

3- C. Levi-Strauss, Anthropologie Structurale Deux, Plon, Paris, 1973, s. 83.

- 4- Animizm ve kalıntıları hakkında bakınız: J. G. Frazer, *Le Rameau d'Or* (The Golden Bough. A Study in Comparative Religion, London, 1890), R. Laffont, Paris, 1981, C.1, Chapitre, IX ve X.
- 5- G LĞvi-Strauss, *Race et Histoire*, Denoel, Yeni Baskı, Paris, 1987, s. 19.
- 6- E. Durkheim, *Les Formes Elementaires de La Vie Religieuse*, PUF, Dördüncü Baskı, Paris, 1960, değişik sayfalar.
- 7- A.k., s. 595.
- 8- C. Levi-Strauss, *Anthropologie Structurale*, Plon, Paris, 1958, s. 255.
- 9- C. Levi-Strauss, *Anthro., Struc., Deux*, s. 322.
- 10- İfadenin metindeki biçimiyle kullanıldığı yer, 1877 Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nın açılışı dolayısıyla okunan *Nutk-u Humayun*'dur. (Bakınız: Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Meb'usan*, İstanbul, 1940, s. 10.) Geçen yüzyıl boyunca aynı anlama gelen değişik ifadeler bulmak, bunları zikretmek mümkün. "Mcdeniyet-i hazıra", "Medeniyet dairesi" "Asrın icabı" verilebilecek örnekler arasında. Günümüzde bu ifadeyi "Çağdaş Uygarlık düzeyi" diye dile getiriyoruz.
- 11- "Eski" ve "Yeni" terkininin oluşması konusunda bakınız: Georges Balandier, *Anthropologie Politique*, PUF, Paris, 1984, s. 215. Keza, C.C. Geertz, *Bali, Interpretation d'une Culture*, Gallimard, Paris, 1983, s. 239-255. Özellikle Türkiye'ye ilişkin "eski-yeni" terkinini tahlil eden kalemler arasında S. Ülgener, A.H. Tanpınar, T.Z. Tunaya ve Ş. Mardin isimlerini hatırlamak gerekiyor.